

3. Григорьев В. П. Поэтика слова. На материале русской советской поэзии. – М.: Наука, 1979. – 344 с.
4. Гусев С. С., Тульчинский Г. Л. Проблема понимания в философии: Философско-гносеологический анализ. – М.: Политиздат, 1985. – 192 с.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Антропный принцип в синергетике // Вопр. философии. – 1997. – № 3. – С. 62-79.
6. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Интуиция как самодостраивание // Вопр. философии. – 1994. – № 2. – С. 110-122.
7. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
8. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопр. философии. – 1991. – № 6. – С. 46-52.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
10. Ревзина О. Г. К построению лингвистической теории языка художественной литературы // Теоретические и прикладные аспекты вычислительной лингвистики / Под ред. В. М. Андрущенко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 107-135.
11. Coseriu E. Thesen zum Thema “Sprache und Dichtung” // Beiträge zur Textlinguistik / Hrsg. W.-D. Stempel. – München: Fink, 1971. – S. 185-187.
12. Horgan J. From Complexity to Perplexity // Scientific American. – 1995. – June. – P. 74-78.

The processes of style forming in poetic text are examined on the ground of the linguistic synergetics. Cooperation of deterministic and stochastic laws as regulative mechanisms of the organization of complex nonlinear discursive system is analyzed in the article.

Key words: style, linguistic synergetics, probability, stochastic laws, determinism, attractor, complexity, self-organization.

Струганець Л.В.

СТИЛІСТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті на матеріалі словників проаналізовано процес стилістичної транспозиції лексичних одиниць української літературної мови. Простежуються різні типи стилістичних змін: нейтралізація стилістично забарвленої лексичної одиниці, розвиток стилістичного забарвлення лексичної одиниці і перерозподіл між різними групами стилістично забарвленої лексики.

Ключові слова: стилістична транспозиція, стилістичний статус, стилістична нейтралізація лексики, термінологізація, детермінологізація, кодифікаційний реєстр.

У словниковому складі української літературної мови багатогранний процес взаємодії зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку інтенсивно виявляється не лише у збагаченні й оновленні лексики, але й у стилістичній транспозиції слів. У лексикологічних і лексикографічних

дослідженнях стилістична кваліфікація словникового складу мови відрізняється кількістю параметрів і їх назвами, проте за своєю суттю більшість груп стилістично маркованої лексики, виокремлених мовознавцями, тотожні. За концепцією О. Тараненка, стилістична класифікація словникових одиниць об'єднує такі характеристики: а) функціонально-стильову, б) часову (такою характеристикою супроводжуються мовні одиниці, що вже вийшли або виходять із живої сучасної мови); в) емоційно-експресивну та емоційно-оцінну; г) ортологічно-нормативну і г) частотну [2, 110 – 139].

У лексичному складі української мови другої половини ХХ століття відбувалось не стільки утворення нових стилістичних об'єднань, скільки перерозподіл лексичних засобів між ними. Нові контексти уживання багатьох слів, спричинені трансформаціями у соціумі, засвоєння мови наступними поколіннями її носіїв завжди детермінують стилістичну переоцінку окремих мовних явищ. Вважаємо, що проблема систематизації змін стилістичного статусу лексичних одиниць не втрачає актуальності. Зміну стилістичного статусу лексичних одиниць засвідчують насамперед матеріали словників, у яких подається послідовне стилістичне маркування слів. Система стилістичних позначок у сучасних нормативних лексикографічних працях відображає складний і суперечливий характер стилістичного забарвлення номінативних одиниць. Кодифікаційні реєстри маніфестують результати переходу слів до певних стилістичних розрядів, а темпоральні проміжки між лексикографічними виданнями репрезентують орієнтовний час протікання досліджуваних процесів. Тому мета нашої розвідки – схарактеризувати основні напрями стилістичної транспозиції лексичних одиниць на матеріалі словників української мови другої половини ХХ століття.

Лексика літературної мови поділяється на дві великі групи: стилістично нейтральну лексику (або міжстильову) та стилістично забарвлену лексику. Коли лексична одиниця переходить з однієї групи до іншої, змінюється її стилістичний статус. Такий процес називаємо стилістичною транспозицією [1]. Н. Хруцька констатує: “Закони стилістичної належності слів, їхній розвиток і зміна визначаються тим, що за своєю природою слово є одиницею, що опирається стану спокою: реалізуючи свій активний внутрішній потенціал, воно знаходиться у постійній взаємодії з різними типами контекстів, у яких функціонує. Цим зумовлене його переміщення з одного стилю мовлення до іншого, зміна стилістичної кваліфікації слова, поява або зникнення емоційного забарвлення, поява обмежень, викликаних різними причинами” [3, 4].

За нашими спостереженнями, основні зміни стилістичного статусу слів української літературної мови відбуваються за такими напрямками, а саме: 1) нейтралізація стилістичного забарвлення слова чи лексико-семантичного варіанта (ЛСВ), 2) розвиток стилістичного забарвлення слова чи ЛСВ і 3) перерозподіл між різними групами стилістично забарвленої лексики (рис. 1). Проаналізуємо кожен із них.

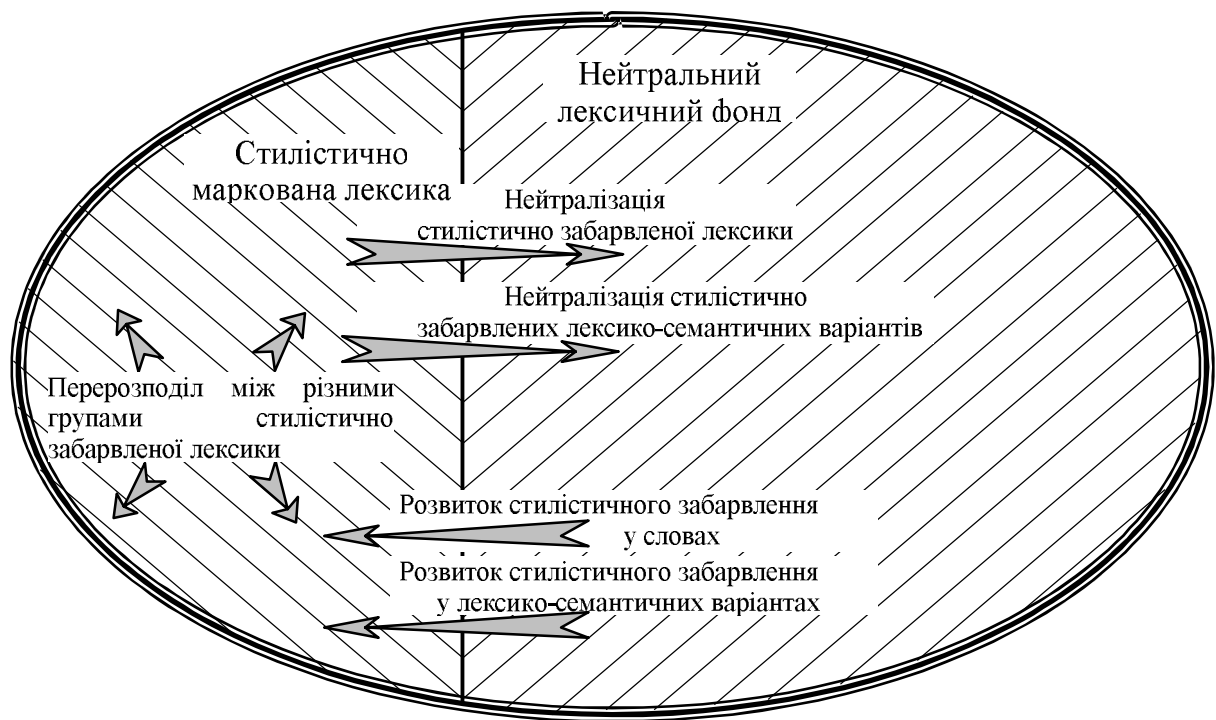

Рис. 1. Напрями стилістичної транспозиції лексичних одиниць

1. Серед лексико-стилістичних і семантико-стилістичних трансформацій словникового складу домінує процес нейтралізації стилістичного маркування слів та ЛСВ. Відсутність у кодифікаційному реєстрі стилістичної ремарки біля того чи іншого номена є констатацією факту, що “лексема не суперечить прийнятій нормі, активна в цей час і не має закріпленого стилістичного забарвлення” [3, 6]. Водночас зняття у слів позначки і фіксація їх як загальноживаних номінативних одиниць свідчить про демократизацію літературної норми. Проте активізація стилістично маркованої лексеми, яка сприяє стиранню її стилістичного забарвлення і з якої переважно розпочинається процес нейтралізації, оцінюється лінгвосоціумом неоднозначно. З одного боку, часте вживання стилістично забарвлених слів у незвичних для лексики такого типу умовах – ознака їх сприйняття носіями мови як нейтральних. З іншого боку, надмірне використання стилістично маркованих слів, що перетворює їх у штамп, засуджувалось у мовознавчих розвідках, наражалося на саркастичне висміювання у періодиці і в художній літературі. Закономірно, що конфронтація між усталеним сприйняттям стилістичної характеристики певного слова окремими мовцями і розширенням його функціонального поля зростає, коли настає повна нейтралізація лексичної одиниці, яка виявляється у вживанні слова у незвичних контекстах, за межами його узувального простору. Такі мовні факти можуть розцінюватись навіть як ненормативні. Тому адекватне і своєчасне закріплення нового статусу лексичних одиниць у кодифікаційних приписах постає як одне з актуальних завдань культивування літературної мови.

Спираючись на дані кодифікаційних джерел, констатуємо стилістичну нейтралізацію лексики, яка раніше супроводжувалась різними ремарками, як-от:

•*заст.*: *ангел, анафема, рекреативний, субмарина* зі стилістичною позначкою *заст.* у СУМі – *ангел, анафема, рекреативний, субмарина* без стилістичного маркування у СІСі-85, СІСі-2000-П, *афронт* зі стилістичною позначкою *заст.* в УРСі, РУСі-68, СУМі – *афронт* без стилістичного маркування у СІСі-85, СІСі-2000-П;

•*розм.*: *афера* зі стилістичною позначкою *розм.* в УРСі – *афера* без стилістичного маркування у РУСі-68, СУМі, СІСі-85, СІСі-2000-П, *вокал* зі стилістичною позначкою *розм.* у СУМі – *вокал* без стилістичного маркування у СІСі-2000-П;

•*розм., заст.*: *бакиши* зі стилістичною позначкою *розм., заст.* у СУМі – *бакиши* без стилістичного маркування у СІСі-85, СІСі-2000-П;

•*істор.*: *алебарда* зі стилістичною позначкою *істор.* в УРСі, РУСі-68 – *алебарда* без стилістичного маркування у СУМі, СІСі-85, СІСі-2000-П.

До міжстильової лексики увійшов великий пласт слів, що раніше належали до розряду книжних, зокрема: *ремінісценція, ретроспективний* зі стилістичною позначкою *книжн.* у РУСі-68, СУМі – *ремінісценція, ретроспективний* без стилістичного маркування у СІСі-85, СІСі-2000-П, *автократ, катаклізм, репрезентація* зі стилістичною позначкою *книжн.* у СУМі – *автократ, катаклізм, репрезентація* без стилістичного маркування у СІСі-85, СІСі-2000-П. Постійне залучення до лексико-семантичної системи літературної мови периферійних елементів (розмовних, застарілих, діалектних) – один із показників демократизації сучасної української літературної мови.

Яскравим виявом нейтралізації стилістичного забарвлення слів є процес детермінологізації лексики: *ратифікація* “дипл. Затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, підписаного уповноваженими на це особами” (СУМ, VIII, 454) – *ратифікація* “схвалення (затвердження) вищим органом державної влади міжнародного договору” (СІС-2000-П, 784). Процес взаємодії загальнолітературного словникового фонду зі спеціальною лексикою охоплює все нові сфери лінгвосоціуму. Стилiстичне забарвлення слова часто відіграє для мовознавців своєрідну діагностичну роль: вказує на канали і шляхи проникнення номенів до загальнолітературного вжитку.

2. Переміщення нейтральної лексики до груп стилістично забарвленої лексики супроводжується скороченням уживаності слів. І від того, наскільки обмежується їх функціональне поле, залежить швидкість формування певного стилістичного забарвлення лексичних одиниць. Набуттю словами нових стилістичних функцій сприяє і наявність дублетів. Здебільшого процес стилістичного маркування проходить непомітно для сучасників. Обмеження сфери вживання слова, доречного у всіх умовах спілкування, якимось одним функціональним полем переважно не викликає заперечень з боку тих, хто продовжує сприймати слово як нейтральне.

Спостерігається розвиток стилістичного забарвлення в окремих номенах або у ЛСВ слова, як-от: *аграмант* “плетиво зі шнура для оздоблення одягу,

штор, м'яких меблів” без стилістичного маркування (СІС-85, 22) – *аграмант* зі стилістичною позначкою *заст.* (СІС-2000-П), *адент* “1) Посвячений у таємницю якогось вчення, секти тощо” без стилістичного маркування (СІС-85, 26) – *адент* зі стилістичною позначкою *заст.* (СІС-2000-П), *балаган* без стилістичного маркування (СУМ) – *балаган* “1) тимчасова легка споруда” зі стилістичною позначкою *заст.* (СІС-2000-П, 145).

Поява маркування *заст.* вказує на зміну статусу слова у діахронічному аспекті: на належність слова у минулому до загальнолітературної мови і застарілість його для сучасного літературного слововживання. Наприклад, архаїзувались такі ЛСВ (перейшли до розряду семантичних архаїзмів): *візитка* “1. *заст.* Однобортний чоловічий піджак (спочатку призначений для візитів). *Не встигли гості привітатися з хазяїном, як у дверях з'явився відомий на весь город ефенді Мустафа, у чорній візитці* (Коцюб. ...)” (СУМ, I, 668), *держати* “*заст.* Мати за дружину... *Зять Семен... живе у старого Проця в приймах, бо держить старшу Процеву доньку Марію* (Ю. Янов. ...)” (СУМ, II, 249), *каганець* “2. *заст., жарт.* Велика чарка” (СУМ, IV, 67), *клейноди* “1. *заст.* Коштовності, самоцвіти” (СУМ, IV, 178), *холуй* “1. *заст., зневажл.* Лакей, слуга” (СУМ, XI, 123), *шибеник* “1. *заст.* Той, хто повісився або кого повісили на шибениці” (СУМ, XI, 449), *щоденник* “*заст., розм.* Щоденне періодичне видання, щоденна газета” (СУМ, XI, 602), *ябеда* “1. *заст.* Наклеп, обмова, поширювані з метою знеславити, зганьбити кого-, що-небудь... // Прохання, заява і т. ін.” (СУМ, XI, 618), *яма* “3. *заст.* Тюрма, арештантське приміщення (спочатку влаштовувалося в землі, в підвалі)” (СУМ, XI, 644), *градус* “5. *заст.* Підвищення в класі, на якому стоять стіл і крісло вчителя. *І немов орел слідить [стежить] згори за добычею, так і він, озираячись по класу, зійшов із підвищеного градуса і почав свій обхід* (Фр. ...)” (СУМ, II, 154). Наведений ЛСВ *градус* відноситься і до розряду семантико-стилістичних елімінантів, оскільки він уже не зафіксований у СІСi-85, а також у кодифікаційних реєстрах кінця ХХ століття – СІСi-2000-П та СІСi-2000-МШ.

Поширений напрям стилістичної транспозиції в українській літературній мові – набуття загальноновживаними лексичними одиницями нового статусу в результаті їх термінологізації. В цілому у надрах функціональних стилів проходить не лише відбір номенів до нейтрального словника, але й спеціалізація лексичних шарів національної мови.

3. Обмін між групами стилістично забарвленої лексики кваліфікуємо як стилістичну переінтеграцію. Зміну функціонально-стильової характеристики лексичних одиниць сучасної української літературної мови можна розглядати за різними параметрами: за певним стилем, сферою вживання, соціальним середовищем. Тому аналіз дистрибуції стилістичних позначок у словниках маніфестує різноманітні моделі динаміки стилістичного маркування лексем. Так, за моделлю “*книжн.* → *уроч.*” відбулась зміна стилістичної характеристики лексеми *воістину* на лексикографічному зрізі УРС / РУС-68, за моделлю “*політ.* → *книжн.*” – лексеми *аграрій* (УРС / РУС-68), за моделлю “*військ.* → *розм.*” – лексеми *атомник* (УРС / РУС-68) та ін.

Лексикографічна історія слів *апологет*, *лапідарний* засвідчує поетапність протікання цілком зворотних процесів. Спочатку словники констатують

розвиток стилістичного забарвлення у цих словах, а згодом його втрату. Номени *ареал*, *лабільність*, *респектабельний* ілюструють поєднання процесів стилістичної переінтеграції та нейтралізації стилістичного забарвлення (табл. 1).

Таблиця 1

Комплексні зміни стилістичного маркування
лексичних одиниць у словниках української літературної мови

Слова	Словники				
	УРС	РУС-68	СУМ	СІС-85	СІС-2000-П
<i>апологет</i>	без маркування	без маркування	<i>книжн.</i>	без маркування	без маркування
<i>лапідарний</i>	без маркування	<i>книжн.</i>	<i>книжн.</i>	без маркування	без маркування
<i>ареал</i>	<i>геогр.</i>	<i>зоол., бот. та ін.</i>	<i>книжн.</i>	без маркування	без маркування
<i>лабільність</i>	<i>наук.</i>	<i>книжн.</i>	<i>книжн.</i>	<i>мед., фізіол.</i>	без маркування
<i>респектабельний</i>	<i>заст., ірон.</i>	<i>книжн., ірон.</i>	<i>заст.</i>	без маркування	без маркування

Узуально-стилістична кваліфікація слова у лексикографічних кодексах досить мінлива. Це підтверджує дистрибуція стилістичних позначок однієї і тієї ж лексеми у різних словниках. Стилістичну транспозицію простежимо на прикладі стилістичної моделі слова *вояжер*: “*жарт., ірон.* (УРС) → *заст.* (РУС-68) → *заст., ірон.* (СУМ) → без маркування (СІС-85) → *заст.* (СІС-2000-П)”. Неідентичність стилістичного маркування лексичних одиниць частково обґрунтовується специфічними засадничими положеннями кожного з аналізованих словників, що диференціюються за темпоральними параметрами, типологічними рисами.

Наведені мовні факти, одержані шляхом порівняльного аналізу лексикографічних джерел другої половини ХХ століття, є експлікацією зміни стилістичної характеристики слів української літературної мови. Із середини 80-х років ХХ століття і до наших днів стилістичні процеси вирізняються своїм динамізмом. У час кардинальних змін у політичному, економічному і духовному житті пострадянського суспільства, в умовах Української державності діапазон стилістичних змін дуже широкий. Активно проходять процеси термінологізації і детермінологізації лексики, зміни соціальних конотацій, переорієнтації номінацій, актуалізації і пасивізації лексико-семантичних засобів та ін. Перманентне спостереження за стилістичною транспозицією лексичних одиниць у мовній практиці соціуму сприятиме адекватному відображенню стилістичного статусу лексем у кодифікаційних працях.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- РУС-68 – Російсько-український словник. – Т. 1 – 3. – К.: Видавництво АН УРСР, 1968.
- СІС-85 – Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
- СІС-2000-МШ – Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
- СІС-2000-П – Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
- СУМ – Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т. 1 – 11. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
- УРС – Українсько-російський словник / Гол. ред. І. М. Кириченко. – Т. 1 – 6. – К., 1953 – 1963.

ЛІТЕРАТУРА

1. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.
2. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.
3. Хруцька Н. В. Динаміка стилістичної маркованості лексики російської мови (на матеріалі російської лексикографії 50-х – 80-х років ХХ сторіччя): Автореф. дис... канд. філол. наук / Нац. педаг. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 1998. – 20 с.

On the material of dictionaries process of stylistic transposition of lexical units of the Ukrainian literary language is analyzed in the article. Different types of stylistic changes: neutralization of stylistically marked lexical unit, development of connotative coloring of lexical unit and redistribution between various groups of stylistically coloring vocabulary – are traced.

Key words: stylistic transposition, stylistic status, stylistic neutralization of vocabulary, terminologization, determinologization, register of codification.

Пикалюк Р.В.

МІЖРІВНЕВА СИСТЕМНА КОРЕЛЯЦІЯ ЯК СИНЕРГІЙНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОВОЇ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ І. БАГРЯНОГО)

У статті досліджуються механізми формування текстової модальності з позицій синергетичної методології, розглядаються процеси її формування на різних ієрархічних рівнях, їх взаємодія та взаємозумовленість.

Ключові слова: модальність, деонтична модальність, епістемічна модальність, алетична модальність, аксіологічна модальність, синергетична парадигма, нерівноважність, структура-атрактор, флуктуація.